

DE KONINGSVLEUGEL

René Cleverens

De Koningsvleugel

*Geschiedenis van de particuliere
appartementen in het*

Paleis Noordeinde

een reconstructie

Hilversum
Verloren
2001

Deze uitgave is mede tot stand gekomen door financiële steun van het Prins Bernhard Cultuurfonds, de Stichting Dr Hendrik Muller's Vaderlandsch Fonds en de Stichting Fonds voor de Geld- en Effectenhandel.

© 2001 René Cleverens en
Uitgeverij Verloren, Postbus 1741, 1200 BS Hilversum

ISBN 90-6550-659-4

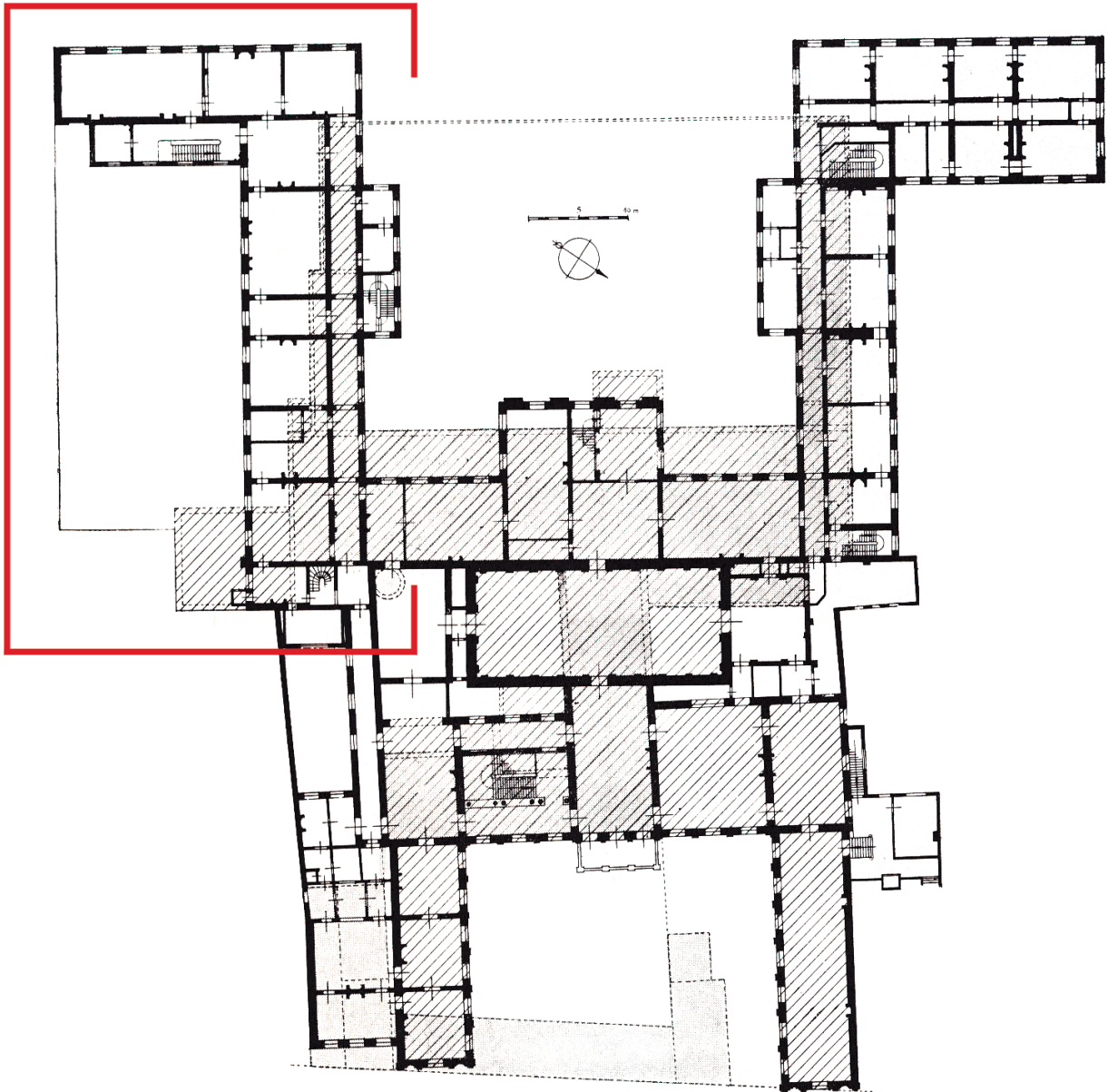
Typografie en zetwerk: Rombus, Hilversum
Omslagontwerp: Het Lab, Arnhem
Drukwerk: Wilco, Amersfoort
Bindwerk: Van Waarden, Zaandam

No part of this publication may be reproduced in any form without written permission from the publishers.

Inhoud

	Inleiding en historisch overzicht	7
	Eerste verdieping	
Kamer 160	Zitkamer koningin Wilhelmina	21
Kamer 161-162	Salon Louis XV	35
Kamer 164	Werkkamer koningin Wilhelmina	48
Kamer 159	Antichambre. Ontbijtkamer	56
Kamer 158	Theesalon – ontvangkamer prins Hendrik	61
Kamer 157	Entreekamer	77
Kamer 156	Zitkamer prins Hendrik	79
Kamer 154-155	Toiletkamer – badkamer	97
Kamer 153	Slaapkamer koningin Wilhelmina	103
Kamer 151	Kleedkamer koningin Wilhelmina	109
Kamer 152	Badkamer	113
	Rez-de-chaussée	
	Rez-de-chaussé. Begane grond	117
Kamer 71	Kleedkamer ordonnansofficieren	119
Kamer 72	Adjudantenkamer	121
Kamer 73	Slaapkamer adjudant van dienst	124
Kamer 74	Adjudanten prins Hendrik	126
Kamer 75	Garderobe	128
Kamer 76	Hofjager	131
Kamer 77	Tuinzaal. Zitkamer/werkkamer prins Bernhard	132
Kamer 78	Kleedkamer adjudanten prins Hendrik	136
Kamer 79	Eetkamer – wachtkamer	137
Kamer 84	Prinsessekwartier. Zitkamer prinses Juliana	141
Kamer 83	Zitkamer kinderverzorgster	145
Kamer 81-82	Slaapkamer en badkamer prinses Juliana	146
Kamer 80	Trap	149
	Het trappenhuis van 1909	150
Gangen	Koningsgang. Koninginnegang	157
	Besluit	159
	Verantwoording en dankbetuiging	162
	Verklarende woordenlijst	163
	Noten	166
	Geraadpleegde bronnen en literatuur	172
	Bijlage: Inventaris van de zitkamer van koningin Wilhelmina, 1895	175
	Herkomst afbeeldingen	176

Paleis Noordeind, eerste verdieping

Gearceerd: het Oude Hof

Getint: het Huis Brandtwijk

In rood: zuidwestelijke achtervleugel of Koningsvleugel, met daarin de voormalige particuliere appartementen

---

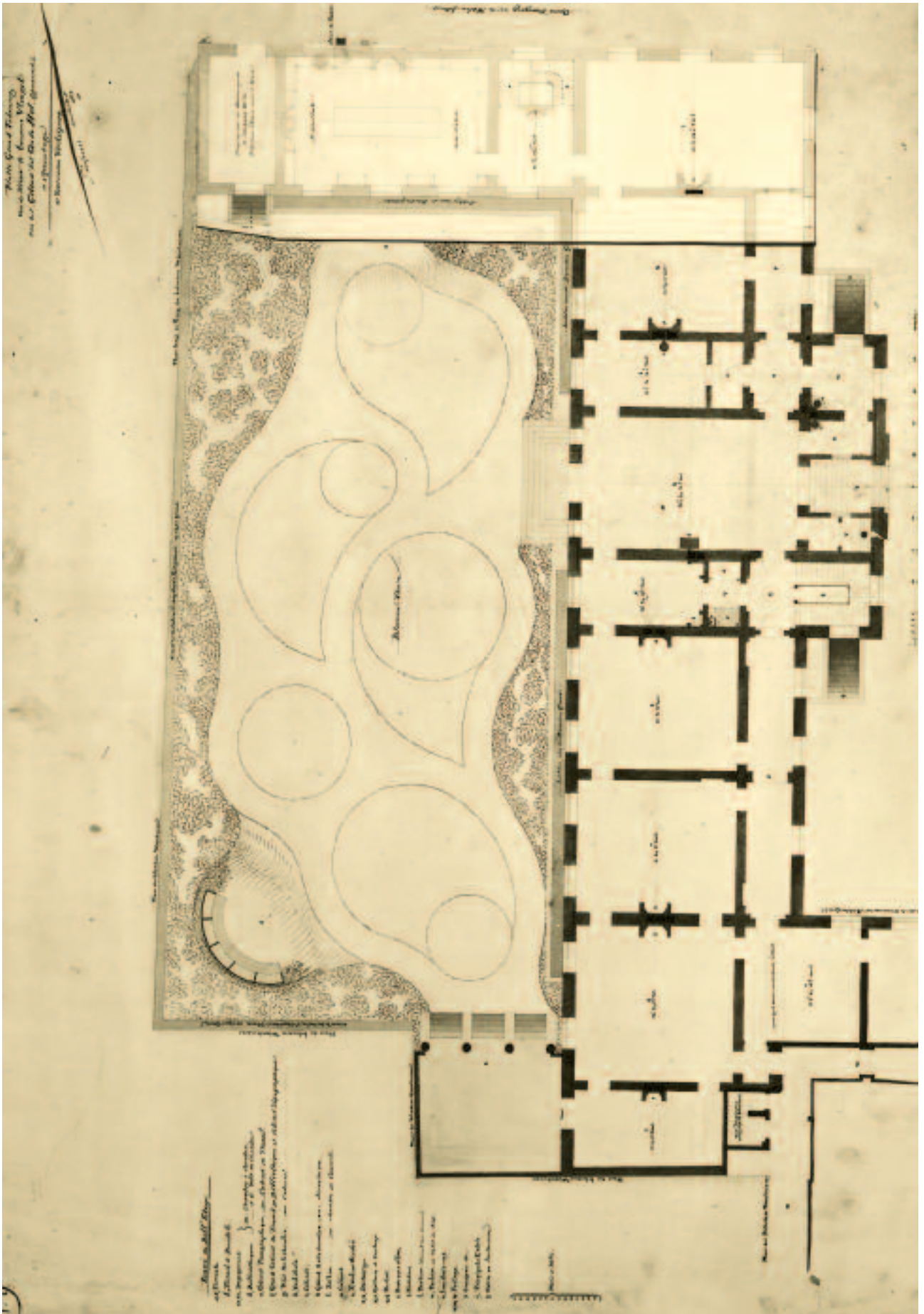
Inleiding en historisch overzicht

Het grootste gedeelte van het paleis Noordeinde is gelegen aan de achterzijde, aan de Prinsessewal en is slechts op beperkte afstand zichtbaar voor het publiek. De eenvoudige, strenge en daardoor enigszins saaie achtergevel staat in oostelijke richting in verbinding met het kleinere maar veel bekendere paleisje, direct gelegen aan het Noordeinde vanwaar ieder jaar de gouden koets vertrekt op weg naar de ridderzaal voor de opening van de Staten Generaal, gevolgd door de traditionele balkonscène. De aanbouw van de grote achtergevel bestaat uit een middegedeelte en twee vrijwel identieke L-vormige vleugels en is te danken aan het herstel van de monarchie in de jaren 1813-1815. Een van deze vleugels, de in het zuidwesten gelegen achternvleugel waarin zich tot 1940 de privé-vertrekken van de koninklijke familie bevonden, is onderwerp van dit boek.

Op 30 maart 1814 werd Willem Frederik, prins van Oranje-Nassau en erfelijk soevereine vorst der Verenigde Nederlanden als koning Willem I der Nederlanden ingehuldigd in de Nieuwe Kerk te Amsterdam. Hij was de eerste vorst van een nieuw koninkrijk dat naast het huidige Nederland ook België omvatte. Hij was nog erfprins toen hij op 1 oktober 1791 in het huwelijk trad met zijn volle nicht prinses Wilhelmina van Pruisen. Uit dit huwelijk werden vijf kinderen geboren waarvan er twee jong overleden. De oudste zoon en latere kroonprins Willem huwde 9 februari 1816 de tsarendochter Anna Paulowna en de tweede zoon, Frederik, trad 21 mei 1825 in het huwelijk met zijn nicht-prinses Louise van Pruisen. Na 1825 verbleef alleen nog de 'opstandige dochter' prinses Marianne bij haar ouders thuis. Zij verliet het paleis op 14 september 1830 na haar huwelijk met prins Albert van Pruisen, eveneens een volle neef. Dit huwelijk werd in het paleis Noordeinde gesloten. Aangezien de koning ook nog kon beschikken over een paleis te Brussel en een even buiten de stad gelegen aantrekkelijk paleis te Laken, vreesde men in Den Haag dat hij zijn zetel wel eens permanent in het zuiden zou kunnen vestigen en zo besloot men de koninklijke bewoning te Brussel om het andere jaar af te wisselen met die in de oude residentie, Den Haag. Als zomerverblijf werd Het Loo in orde gebracht.

Men moest dus naarstig op zoek naar een geschikt paleis, want dat was er niet. Het oude Stadhouderskwartier aan het Binnenhof achtte men volkomen ongeschikt. Het Huis ten Bosch lag in die tijd nog te ver van het centrum verwijderd en werd toch meer als 'buitenverblijf' beschouwd. De hofcommissie die na 10 maart 1814 het beheer kreeg toebedeeld over de gebouwen en paleizen van de Kroon, kwam met het voorstel het zogenaamde Oude Hof aan het Noordeinde te verbouwen tot een waardige winterresidentie. Dit oude huis was een geschenk uit 1609 van de Staten van Holland aan de toenmalige stadhouder Frederik Hendrik. De prins zijn moeder, Louise de Coligny, weduwe van Willem van Oranje, woonde hier van 1591 tot aan haar overlijden in

Zuidwestelijke achtervleugel, plattegrond door B.W.H. Ziesenis, 1815. 'Platte grond Tekening van de Nieuw te bouwen Vleugel aan het Gebouw het Oude Hof genaamd in 's-Gravenhage. De Voorname Verdieping'.

1620. Ofschoon de latere stadhouders de voorkeur gaven aan het Stadhouders-lijk Kwartier aan het Binnenhof voor hun dagelijkse bewoning, bleef het Oude Hof een zekere functie vervullen binnen het familielevens van de stadhouders. Omstreeks 1793 werd dit huis opnieuw in gereedheid gebracht voor de in 1791 in het huwelijk getreden erfstadhouder, de latere koning Willem I.

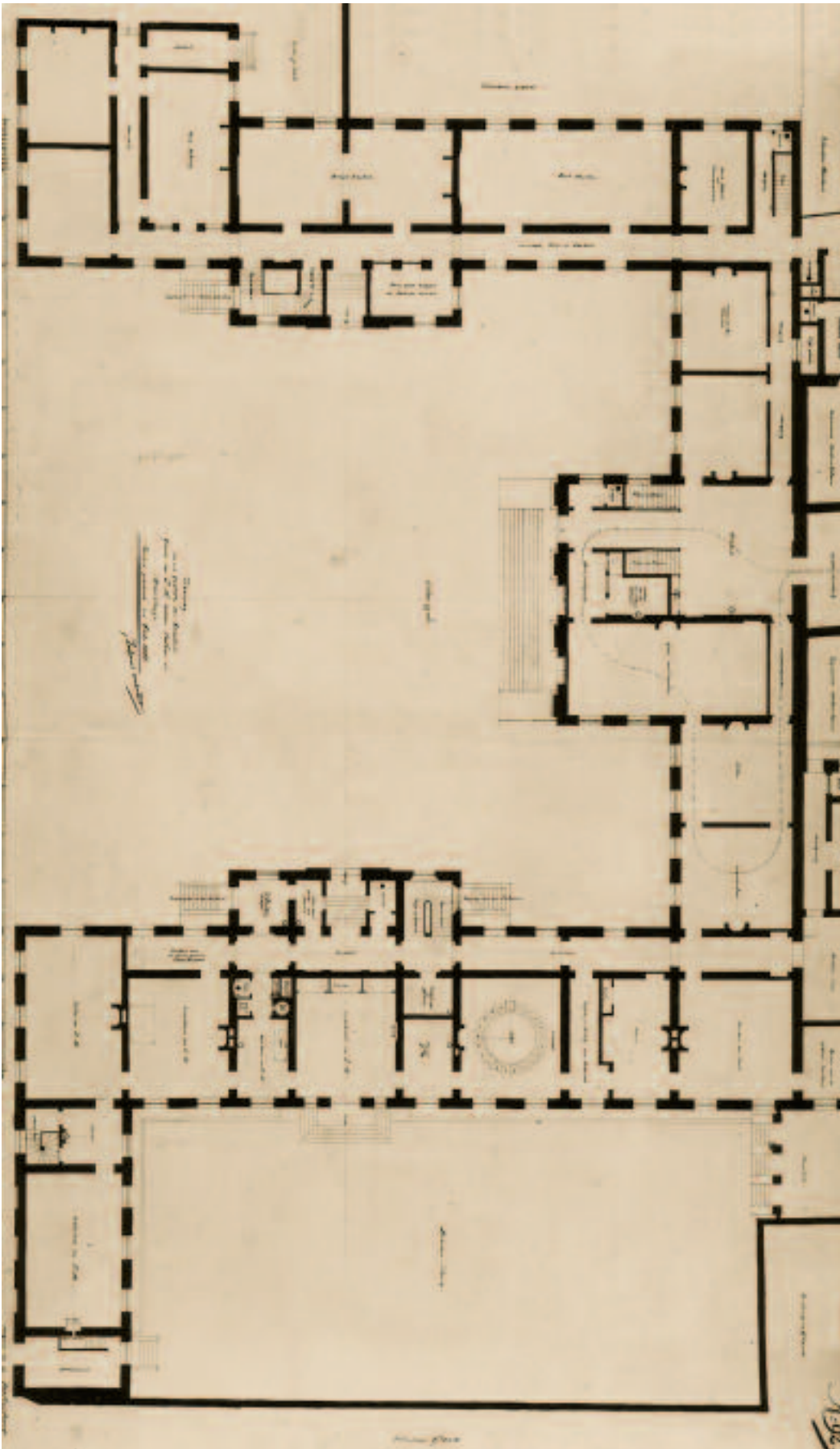
Het besluit van de hofcommissie van 1814 om juist dit huis te gaan verbouwen tot het Paleis Noordeinde ligt dan ook geheel in de lijn van de familiegeschiedenis. Deze omvangrijke verbouwing stond onder algehele leiding van B.W.H. Ziesenis, 'architect der Koninklijke-, Keizerlijke- en Landsgebouwen'. Hij vervaardigde in totaal 140 bouwtekeningen die bijna allemaal bewaard zijn gebleven. Omdat de officiële audiënties en ontvangsten al lang niet meer plaatsvonden in de intieme omgeving van de vorst, zoals in vroegere eeuwen nog heel gebruikelijk in de slaapkamer, gaven koning Willem I en zijn echtgenote duidelijk de voorkeur aan een paleis met een afzonderlijke woonvleugel gescheiden van het representatieve hoofdgebouw, ook wel 'corps de logis' genoemd. De nieuwe koninklijke woonvertrekken werden gesitueerd in een nieuw te bouwen zuidwestelijke achtervleugel die om die reden ook wel 'Koningsvleugel' werd genoemd.

Ook vóór de grote verbouwing bezat Het Oude Hof een zuidelijke en een noordelijke achtervleugel. Van die situatie is enkel nog een plattegrond van 5 maart 1814 bekend. De toenmalige zuidelijke achtervleugel dateerde nog uit de zestiende eeuw. In de tijd van Amalia van Solms, weduwe van stadhouder Frederik Hendrik lag hier op de eerste verdieping het 'kwartier Amalia' en op de begane grond het 'kwartier Louise'. Later zijn hier in westelijke richting nog aanbouwsels toegevoegd waardoor uiteindelijk een zeer lange en smalle vleugel ontstond met daarin vertrekken die alleen onderling met elkaar in verbinding stonden. Waarschijnlijk was deze voor 'moderne' bewoning onpraktisch geworden vleugel enigszins bouwvallig en had daardoor mogelijk een pittoresk aanzien gekregen. Voor toekomstige koninklijke bewoning was het bouwwerk in elk geval ongeschikt zodat tot afbraak besloten werd.

Begin 1814 dacht de opzichter Adriaan Noordendorp de vleugel nog recht te kunnen zetten, te verbreden en te voorzien van een uitspringende ingangspartij, een zogenaamde risaliet. Op 26 april 1814 diende de architect Zeger Reyers soortgelijke ontwerpen in bij hofmaarschalk Van Aylva. In deze laatste plannen was het de bedoeling ook de gevels van de tegenoverliggende vleugel op dezelfde wijze te verbouwen, maar al deze ontwerpen werden 'onvoldoende' bevonden.

Op 12 juni 1814 diende Ziesenis zijn eerste generale plan in, waarbij hij zich hoofdzakelijk concentreerde op een nieuw te bouwen zuidelijke achtervleugel. Aangezien de koning nogal haast had, werd het plan onmiddellijk goedgekeurd. De hofmaarschalk had aan Ziesenis gevraagd of hij mogelijkheid zag om het gebouw op 1 oktober 1815 op te leveren. De fundamenten dienden nog vóór de winter van 1814-1815 te worden gelegd. Aannemer Eggers had weliswaar in juli de oude fundamenten al verwijderd, maar was slordig te werk gegaan. Ziesenis had bij het graven nog allerlei oude funderingen ontdekt, waaronder twee oude waterputten die door dag en nacht pompen leeg gehouden moesten worden. Bovendien bleek de grond 'zeer onvast en ongelijk van specie', zodat er geheid moest worden. Het werk ondervond veel vertraging. Op 1 oktober 1814 lag de fundering er nog altijd niet.

Intussen had Ziesenis zich ook verdiept in het 'corps de logis', het grote middegebouw, hetgeen resulteerde in een nieuw 'generaal plan'. Op last van de vorstin ontwierp hij op 15 januari 1815 een herziene versie van de zuidelijke achtervleugel die nu met een etage verhoogd was en waaraan een dwarsvleugel

Achteraanbouw, plattegrond door B.W.H. Ziesenis, 1815. 'Tekening van een gedeelte der beneden Grond van Z.M. winter Paleis in 's-Gravenhage'.

werd toegevoegd zodat de gehele woonvleugel een L-vorm kreeg. Deze dwarsvleugel gaf Ziesenis extra ruimte voor een bibliotheek. De begane grond daaronder leek ideaal als orangerie en als berging voor de brandspuit, waarvan het onderdak was komen te vervallen door de sloop van het vlakbij gelegen brandspuithuisje. Later echter zou de koning dit gedeelte voor zichzelf bestemmen. Dit 'welberaamde en uitgevoerde plan' werd op 20 januari 1815 door het koninklijk echtpaar 'volkomen goedgekeurd' en zo kon Ziesenis vanaf maart 1815 tot aanbesteding overgaan.

Inmiddels was ook besloten een nieuwe middengevel op te trekken op de zestiende-eeuwse fundering. Toen bleek dat de fundering van de noordelijke achtervleugel in een bedenkelijke staat verkeerde, besloot men dit toen 22 jaar oude bouwwerk van architect Schonck eveneens af te breken en hier een nieuw gebouw op te trekken in de stijl van de tegenoverliggende zuidwestelijke achtervleugel en aansluitende nieuwe middenachtergevel. Zo ontstond uiteindelijk één geheel van zeer sobere, in baksteen uitgevoerde gevels, gepleisterd met mortel vermengd met mergel, waardoor een warme okergele kleur ontstond. Aan het ruime plein kregen zowel de achtergevel als de beide zijvleugels een risaliet waarvan de drie assen elkaar in het midden van het plein sneden. Met de zich steeds herhalende en consequent geproportioneerde elementen ontstond een compositie die eenvoud uitstraalde en die volgens Slothouwer 'in de Europeesche architectuur van het begin der negentiende eeuw als kenmerk der ware schoonheid gold'.

Toen het plan rond 20 januari 1815 was goedgekeurd, begon Ziesenis met de uitwerking van de plannen voor de kelder verdieping, tekende hij de balkgronden, de loop der afvoeren en riolen en maakte hij gebruik van de voor die tijd nog ongebruikelijke spouwmuren 'ter opdroging en gezondere bewoning'.

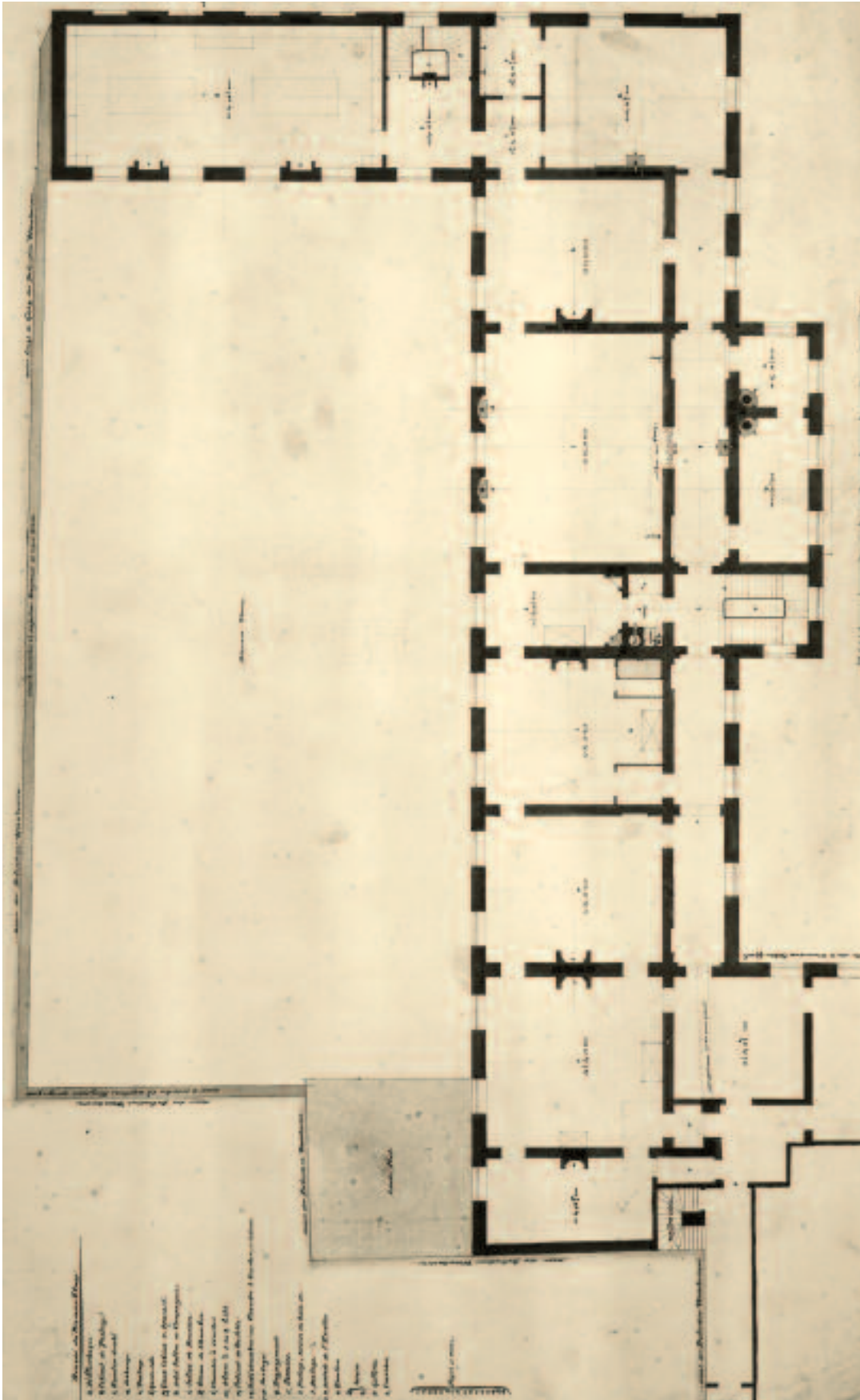
Op 25 juli 1815 vierde men feest op de bouw, want het werk aan de zuidwestelijke achtervleugel was tot op het hoogste punt gevorderd. Helaas ondervond het werk ook veel vertraging. De koningin bemoeide zich met de bouw en de hofmaarschalk had Ziesenis erop gewezen, 'dat hij zich moest overtuigen van de bijzondere goedkeuring van H.K.H. mevrouw de Prinses omtrent de appartementen van H.K.H. zelf die tot ziens van mensen en geven van partijen zijn bestemd'. Zij nam overigens wel een besluit waar het de woonvleugel betrof, maar stelde de beslissingen over het middenrisaliet en de achtergevel uit.

Intussen had Ziesenis zijn begroting ver overschreden ('wegens het eigendunkelijk te boven gaan der credieten (...) en wegens de herhaalde veranderingen en herbouwingen welke op zijn gezag ten nadeele van 's lands schatkist waren geschied'). Mede dankzij onduidelijke gezagsverhoudingen en de geheel verstoorde relatie met controleur Noordendorp werd hij op 29 juli 1816 geschorst en 28 september van dat jaar vervangen door Jan de Greef. Deze werd op 22 augustus 1816 benoemd tot architect der koninklijke paleizen.

Nadat het werk enige tijd had stilgelegen, werd het op 13 december 1816 hervat. Op 18 januari 1817 diende De Greef een nieuwe begroting in. Hij ging voortvarend te werk. Het werk aan de woonvleugel dat vertraging had ondervonden, werd hervat en de werkzaamheden aan de achterzijde van het middegebouw werden voltooid.

Eind september was de nieuwe woonvleugel klaar. De koning wilde er terstond intrekken, maar de hofmaarschalk ried het hem af omdat er een hinderlijke verflucht hing. De nieuwe residentie werd in november 1817 voor het eerst betrokken.

Waarschijnlijk heeft de koninklijke familie de nieuwe appartementen tot de afscheiding met België in 1830, gedurende slechts zeven winters bewoond. Het ene jaar verbleef zij immers in het koninklijk paleis te Brussel en het andere

Zuidwestelijke achtervleugel, eerste verdieping, plattegrond door B.W.H. Ziesenis, 1815. 'Platte Grond Tekening van de nieuw te bouwen Vleugel aan het Gebouw het Oude Hof genaamd in 's-Gravenhage. 1ste verdieping'.

Paleis Noordeinde, achterzijde. Aquatint door B.J. van Hove, omstreeks 1825.

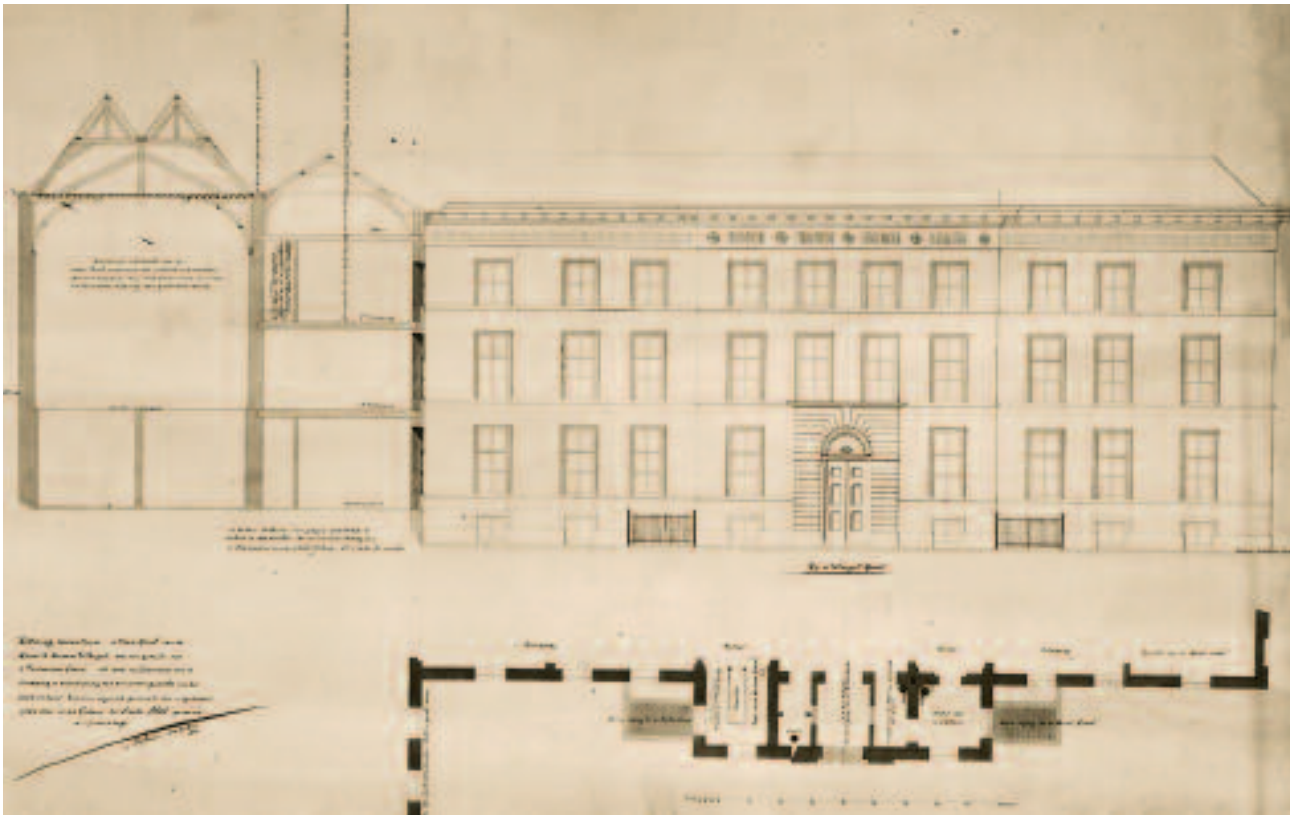

jaar in Den Haag. Gedurende de jaren 1825-1830 verplaatste de koning zijn particuliere vertrekken naar het zogenaamde bruine kwartier in de zuidoostvleugel aan het Noordeinde, zodat hijzelf vóór 1830 slechts vier ‘seizoenen’ van zijn nieuwe appartementen heeft genoten. Na 1830 verbleef men er in principe weer iedere winter.

Enige bouwkundige aspecten in Ziesenis’ ontwerp van de in het zuidwesten gelegen achtervleugel verdienen de aandacht.

De lange gevelrij wordt aan de pleinzijde onderbroken door een risaliet, een uitspringend gedeelte waarin zich de ingang bevindt. Eigenlijk was het Ziesenis’ bedoeling, dat men via de trap aankwam in een ruime vestibule vanwaar men gelijk kon doorsteken naar de tuin. Dit plan is nooit uitgevoerd, omdat deze vestibule ‘salon d’entrée’ werd en zo werd afgescheiden van de koningsgang (zie verder onder no. 77). Op verzoek van de koningin verplaatste Ziesenis de trappen van de ruimte tussen de raadkamer en de ‘salon d’entrée’ naar de beide hoeken van de risaliet waardoor één ruimte gewonnen werd. In een van zijn afzonderlijke ontwerpen (1815) is een van die trappen (die in de zuidwesthoek van de risaliet) weer verdwenen om plaats te maken voor de portiersloge en een lakeienkamer.

De blokvormige omlijsting rond de toegangsdeuren is kenmerkend voor de Franse invloed in Ziesenis’ stijl. Boven een plint van tweeënehalve voet plaatste hij aan weerszijden van de dubbele deur tot aan de dorpel van het bovenlicht twaalf ‘geblokte pilasters’ van drie voet lengte en tien duim breedte. Rondom het halfronde bovenlicht sloten vervolgens aan weerszijden nog eens zes van zulke blokken aan tot de sluitsteen in het midden. Het geheel wordt afgedekt door een bescheiden kroonlijst. Deze blokvormige deuromlijsting werd als ‘schoonwerk’ uitgevoerd in een harde paarsrode steen. Zo vormden

de entrees van de noord- en zuidvleugel een kleurrijk en vrij nadrukkelijk accent tegen de vrij zachte gelige steen van de rest van de gevel. In de loop van de negentiende en twintigste eeuw kreeg de achterplaats een geheel ander aanzien. De kozijnen, architraven, gevelbanden en gootlijsten werden in een grijze zandsteenkleur geschilderd, de ramen 'Friesch groen'. Aan de parkzijde werden zonneblinden aangebracht en ook deze kregen een groene kleur.¹ Op de achterplaats werden bloemperken en bossages aangelegd, gescheiden door slingerpaden. In de bloemperken prijkten her en der siervazen. Eind negentiende eeuw trof men hier zelfs een circa drie meter hoge volière aan met in het midden een duiventil. Ongetwijfeld zal een en ander destijds voor prinses Wilhelmina zijn ingericht. Door de zachtgele kleur, de groene blinden en de parkaanleg kreeg de achterzijde van het paleis in de tweede helft van de negentiende eeuw het aanzien van een 'kaiservilla'. In de loop van die eeuw werd een groot deel van de schuiframen omgebouwd tot stolpramen (draairamen). Dit gebeurde in willekeurige volgorde en kennelijk incidenteel, op het moment dat een venster moeilijkheden opleverde. Zo kon het gebeuren dat zich uiteindelijk drie soorten vensters in een ruimte bevonden: een schuifraam, een vastgezet schuifraam en een stolpraam. Aan het einde van de negentiende eeuw waren de zonneblinden aan de parkzijde weg. De verdeling van de gevel in blokken zoals men die thans aantreft, is vermoedelijk niet origineel. Noch op de tekeningen noch op oude foto's van vóór 1898 is dit ergens aangegeven of zichtbaar. Vermoedelijk werd deze voegverdeling pas in het begin van de twintigste eeuw aangebracht en verdween de oorspronkelijke paarsrode blokvormige deuromlijsting van Ziesenis achter een vlakke en grovere versie in pleisterwerk. Deze 'blokvorming' werd eenvoudiger uitgevoerd met aan weerszijden zeven grotere blokken en een sluitsteen. Het aan alle achtergevels doorlopende fries wordt bij de risalieten onderbroken door een viertal rozetten.

De toegang aan de zijde van de binnentuin werd omgeven door een eenvoudige

Zuidwestelijke achtervleugel, tekening door B.W.H. Ziesenis, 1815. 'Tekening voorstellende een gedeelte der 1ste en voornamste Grond als mede de Doorsnede van de verhoging en vernieuwing van het achtergedeelte der uitgebroken Grote Zaal in het Gebouw het Oude Hof genaamd in 's-Gravenhage'.